

اختراع می کنند تعالیٰ شاء نصیب جمیع دوستان و اجاب گرداند۔

ذکر رینی ہماہست خاں دران ریگستاں کہ عرض کیفیت او طولے

دارد جوانان رنگین و معرکہ گیران سراپا زمین بتقریب گرفتن کشتی و اہلہار قوت

و پہلوانی فوج فوج فراہم آمدہ ہر کدام بہر یکے کہ مناسب قوت و صعب

داشترہ باشد میگیرند و حرکات عجیب و غریب کہ موجب تفسن نظارگیاں

باشد بہ وقوع آوردہ ارباب تماشا را مخلوط می گردانند در ہر گوشہ و کمنار

صحبتے و در ہر سمت اجتماعی و اختلاطی صورت می گردد و شغفی بد اہلہار سرت

می کند بعد فراغ این حرکات شیرینی ہا تقسیم کردہ ہر یکے بستے روانہ می شود

و باز بروز موعود کہ بچشنبہ باشد حاضر آمدہ معرکہ آرامی گردد و سیراں برکات

ہم حالی از لطفے نیست اکثر مردم حسین وارد می شوند و نظارگیاں بتماشایش

گلچیں انبساط می گردند۔

ذکر سخن سازان محافل صاحب کمالے و معنی طرازان جامع شیریں

مقالے میرزا جان جانان نزاکت مزاج بہار امتزاجش کہ پروردہ

آب و ہوائے گلشن معنویت از دسمہ کاری توصیف مستغنی است صبا با

اینکہ نگاہے در کارگاہ مداحش تار و پود اوراق گل بخار آید سرگرم سپن

آرا نیست و نامیہ دریں اندیشہ کہ قلم ز گس روزی بتقریب نگارش متابش

علم افتخار بر افرازد مستعد گلشن پیرائے تار مسطر کلا مش اگر لندگ گل

ترتیب دہند بر جاست و مسودات افکارش بر پردہ چشم بلبل تحریر نمایند
فکر طبع رسا صفائی روز مرہ نجابت گفتگویش بشاہ نگہت گل مشام آرائے
سامعانت و عذوبت کلامش چون نسیم بہار شور انگیز جنون طینتساں است
ادائے سخن شوخی دارد کہ ناہم مخاطب پے بمعینش برو برنگ تجد و ایشاں
سراز عالم دیگر برمی آرد و انداز کلمہ عکسے میرزید کہ تا مستمع ہوش بے ہمیش گمارد
بے اختیار شور از بہادش سر می زند کلام نمکینش نقل گزک محفل ستانست
ونشہ فکرش صہبائے معنی پرستاں چاشنی دروش طبعی است و سوز عشقش
فطری بعد از تحصیل علوم بحر یک جانبہ شوق محبت الہی بانقطاع علایق
پرداختہ قدم بجادہ فقر گذاشتہ و درویشی را با میزانی جمع ساختہ عالمے
شیفتہ صحبت گرامیست تا کرا دست دہد و جہانے مشتاق ہم صحبتے ماطالع
کدام کس مساعدت نماید خواندن شعرش مزہ دارد کہ اگر جاں ہارا در جنب
صلہ او بتواضع بگذرانند معنت بہت است و لطف بخش ناخنے بدلہا میزند
کہ نقد روانہا در کف تنگش آں صرفہ فطرت اگر چہ تقدس ذات این
نشہ سنج معنی ازاں رفیع تراست کہ در سبک موزونان مذکور گردو۔ لیکن
چوں زبانش بفکر شعر گل فشانی دارد ہذا قلم گستاخی رقم سری دریں
وادی کشید۔ امرائے عالی شان بہ تمنائے ملازمت تدبیر با بکار می برند
و صحبتش میسر نمی آید روز خورشید در مسجد جہاں نما اکثرے از ستر صدان

سوادت حضور دیر جا کامیاب مقصد می شوند در دہلی کہنہ اقامت گاہ
 شرفیبت لکچرین طبیعت رنگین بہ نثرات مال است و تبدیل مکان ہمیشہ
 منتظر نظر۔ بطریق ندرت صحبت والا کہے را دست میدہد از انجا کہ بارادت
 کیشاں صمیم گوشہ خاطر ہست بمقتضائے نوازش چوں معنی بیگانہ بیک ناگاہ
 ورود فرمودہ کلبہ محقر منتظران را نورانی می فرماید۔ اگرچہ اشفاق عمیم ایشاں
 نسبت بہ وضع و شریف یکساں است و بمقتضائے عنایت توجہ
 مخصوصی بحال ارادت ایشاں است فقیر اکثرے استفادہ فیوضات نمودہ۔

غریب خانہ ہم بہ نزول مقدم ضیا توام بیت الشرف تجلیات گردیدہ۔

معنی یاب خاں از چید ہائے بادشاہی است رنگینی طبعش بہ شاہ است
 کہ اگر بہار در یوزہ گری نماید می تواند گلشن امکان را زیادہ ازین رنگیں گرداند و شوخ
 سخنش بہ مرتبہ کہ اگر نگہت گل نکتہ آموز سبک و جی شود بیشتر از بیشتر مشام آرا تواند گذشت
 و تشخیص غزال معنی بد بیضا دارد و در دایے لطف سخن از ریشہ ساغرزل بہ سامان تمام میگوید
 وادائے طرفہ بکار می برد کہ سامع بوجد می آید۔ سویم ماہ صفر کہ عرس میرزا بیدل مرحوم
 است جمیع شعراے دہلی ہر مزار ایشاں مجتمع می شوند و دیوان میرزا را
 در میان گذاشتہ افتتاح شعر خوانی از انجا می کنند و بعد ازین بتدریج مسودات
 اشعار خود را بعرصہ آوردہ از حضار مجلس متوقعہ تحسین می شوند اول کسی کہ
 شروع بغزل خوانی میکند ہمراہ عزیز است و در حقیقت تقدیمش مستحسن ارباب

معنی است شعرش از ابتدا تا انتہا ناخن زن دلہا است و از اندیشہ نکتہ گیرا
مبرا مطلعے بآئین یادگاری دریں تذکرہ ثبت می شود و آں اینست . بدیت

بگلشن چشم شہلایت چومی آشام می گردد

دکان حسن خواباں تخمہ چوں بادام می گردد

خرمیں مہمان دیار ہندوستان بہشت نشانت و بطلو طبیعت و

تقدس فطرت ممتاز سخنوران زمان است اصلش از ولایت ایران است

بمقتضائے وارثگیہا و آوارگیہا در عالم سیامت بلباس ارباب فقر سری

بہ دہلی کشیدہ مقدمش ہمہ جا محترم است و قدم موزونی لزومش در ہمہ مجال

منقنم بر جادہ استقامت و انزو و مستقیم است و بجمال استغنا در ہماں سر

توکل مقیم ارباب استعداد بسر انجام یحتاج تحصیل سعادت میکنند و اغنیائے

معینہ بتقدم حسن خدمت ذخیرہ نیست بذمہ خود میگیرند معاشش در نہایت

پاکیزگی و رنگینی است و کاشانہ اش کہ بیت الشرف اخلاص نشان است

در کمال موزونی و کیفیت آفرین در احیان سہ پہر صحن آں مکان بہ صفائی

روفت روپ و آب پاشی چوں پیشگاہ آئینہ جلوہ پیرائے نظر ہا میگرد و چوکی ہا

مفروش می شود . نکتہ سخنان و موزومان مقررے کہ جز ولایت بجزی این صحبت

اند در خدمت شرفیش حاضر شدہ عند لیب آسا بزمر مرغز لخوانی تر زبان میشوند

و از بہار صحبتش گلہائے استفادہ و امن می برزند طبیعت رنگینش در نہایت

شوخ و رسائیت و حرکات لطیفش در کمال رعنائے و خوش ادائے شعرش
 مشرق ارباب کمال است و سخنش ہنگامہ فروز بزم وجد و حال شہ از نایج
 افکار چمن بہارش بفضیافت سامعہ منتظران گل افشاں جریدہ شوق میگرد
 و آن اینست۔ رباعی

شعلہ شمع مسلسل زد دل آید بیروں آہ دل سوختگان متصل آید بیروں
 این گہر نسبت کہ نشمردہ بخاک افشام اشک گل رنگ بصد خون دل آید بیروں

سراج الدین خاں آرزو بہ تحریر کلام انعامش اوراق گل
 منت پذیر و از نولے شعر بلبل بہار چاشنی گیر رنگینی گفتگویش سامعہ را
 نرگسدان میکند و بہار روز مرہ اش فضاے بزم را چمنستان۔ مسودہ
 شعرش پہلو بکاغذ زرمی برند و ناز کہہ اے خیالش خوں از رگ اندیشہ می چکا
 سفینہ اش بہیکل بازوے عشاقست و جریدہ اش حامل ارباب وفاق فروغ
 انجمن ہوز و ناست و چشم و چراغ محفل نکتہ سنجان بسبب سخنوران دہلی شعیفنتہ
 صحبت اند و تمام عمدہ ہائے دارا خلافت آرزو مند موصلت چو در ضمن
 کمالش شیدوہ مساومت مضمراست بارباب دول خیلے صحبتش گیر است
 و در جمیع مجامع برنگ بلال انگشت نما در بزم کہ ورود مقدس می شو
 نوائے تہنیت بلند می گردد و بھفلے کہ رنگ افزو گشت صدائے مرحبا
 بہو امی بچہ حصول صحبتش بہ مشتاقان اتفاقی است روز عرس میرزا بیدل مرحوم

بنسبت شاگردیش بزم آرا میگردد و عالمی را از صافیخانه افکار ذلہ چین
منت حی گرداند مطلع بہ زمین این گلدستہ یاد آوری جلوہ تحریری یابد

بیت

ز بس بردند با خود در کج ہم رنج مخمورے

سزد لوجے مزار میکشاں از شیم انکورے

میر محمد افضل ثنابت نشہ کلامش داغ آراے ارباب وجد و

حال و نتیجہ فکرش سرشق اہل کمال افکار چین طرازش بزنگ نیم بہار

شور افزائے دیوانگانست و گلہائے خیالش ہنگامہ پیرایے جنوں طینت

بر غایت انواع و اقسام دقائق سخن آشنا و بہ تمہید متانت خیال از اہل

معاصر خود مستثنا جمیع مکتہ سبحان باعتراف استادیش تر زبان اندو بہ بہار

کمالات معنویت آمالش گل افشاں بتقتضائے غنائے ذوقی و بنجابت فطرت

رجوعے باہل دنیا نیست و بر سائے نشہ فقر باز کستی باغنیاب کلیبے نیازی

سند نشین توکل است و بذروہ بے احتیاجے سامان طراز عرض تجمل شکوہ

ہمتش پاسے استقامت بدامن درویشے پیچیدہ و خاطر استغنا مظاہریش

خود را از رسوم ابتذال کشیدہ غیر از فکر شعر و تالیف کتب صوفیہ التفاتے

بامور دیگر نیست نسخہ مفیدے در علم تصوف از ہمہ کتابہا انتخاب نمودہ

چوں عمر شریفش با تمام آں وفات کردہ اوقات برخے از تلامذہ اش در تمہیم

آن مصر و فیست ارباب کمال همواره در خدمتش حاضر گشته تمتع وافی بر میباشند
و این معنی را وسیله سعادت می انگاشتند دیوان مرادف ترتیب داده و منت
بر اهل روزگار گذاشته مطلع دیوانش چهره افروز بیاض است و نسیم کلام
شگفتگی پیایش نزهت طراز این ریاض -

رباعی

کشید چون وصال تو شمع جان مرا   به بره بشهد پروانه استخوان مرا
نگین ز صفحه چو بر غاست نام چهره کشید   جدا شدن ز تو پیدا کن نشان مرا
ابراهیم علی خاں راقم از لبش گوش خرد گلچین است سخنش
نام خدا ز نگین است نسبت نسب دو دمانش سجای شفیع خاں عالمگیر
میرسد و سخنش چون عالمگیر است   خراج از اهل سخن میگیرد و فکرش چمن طراز
یک عالم بهار است و سخنش بقتضائے رنگهائے گوهر نثار بدیده گوئیهایش
بر تامل شعر افوق میکند و بذله سنجی دانش گوی مسابقت از اقران میر باید
با وصف کم بضاعتی با اسباب معاش خانه اش از هجوم مستعدان ترک گشتن
است و شکوه روزگار که دلها خوں کرده است اصلا بزبانش نیست همواره
تر زبان شکر منعم حقیقی بوده با دوستان سرخوش هنگامه اختلاط است و شیرازه
بند مجموعه ارتباط فون از بهار طبعش بشتاقان چشمگی می زند و بتقریب یاد او پیا
بزم بکیسی را بخیاں آن رنگین خیاں می آراید -

در ہر مکانے رقص است و در ہر جا سرود۔ ارباب فنق بے مخالفت و
مراحتت سری و راں کارخانہ کشید و لگن چین خیارک و سوزاک دامن
شہوت را لہریز میکنند و چندے بخیازہ حسرت گذرانیدہ مشغول می شوند
غرض طرز کار گاہے و عجب تماشا گاہ ہست۔

ذکر کیفیت تامل متصل سرائے خواجہ بہنت اسد خانی۔ اٹالہ

در نہایت صفا و جلا ترتیب یافتہ و صاحب کمالے کہ موسوم بنا کمل باشد
مدون گردیدہ است و ہنتم ہر ماہ نسوان نقوش بنیان دہلی بکمال تقطیع و تزئین
فرزین و محلے گردیدہ ہوتی ہوتی بقرب زیارت کہ در حقیقت مدعاے دیگر است
سرگرم تفرج می شوند و باشخاص کہ مربوط اند بتجمع گردیدہ داد دل خوش بیند
بیشتر اہل تجرید و غریب پیشگان باسید قبول و انتخاب آں جماعہ برنگ
گلہائے چین خود را رغنا زیبا ساختہ بجاوہ گاہ عرض می آرند۔ مصرع
تا دوست کرا خواہد و میلش بکہ باشد

و از خواص آں مکان نقل می کنند کہ اگر غریب وارد آں نزہت کہہ
گردد فوراً بچنت می رسد از کثرت تماشاے سواداں تماشا گاہ کہ وسعت
آبادیست تنگتر از دیدہ مور میگردود۔ مروج از صبح عازم آں مکان گردیدہ
طرف شام معاودت می نمایند و در ضمن بازگشت سیر حدائق و باغین کہ
بر سر شاع واقع است می فرمایند غرض دل خوشی کار با دارد و چیسز با

اختراع می کنند تعالیٰ شاء نصیب جمیع دوستان و اجباب گرداند۔
 ذکر رینی مہابت خاں در اں رنگیتاں کہ غرض کیفیت او طولے
 دارد جوانان رنگین و معرکہ گیران سراپا تزمین بقرب گرفتن کشتی و اظہار قوت
 و پہلوانی فوج فوج فراہم آمدہ ہر کدام پہر یکے کہ مناسب قوت و صعب
 داشتہ باشد میگیرند و حرکات عجیب و غریب کہ موجب تفسن نظارگیاں
 باشد بہ وقوع آورده ارباب تماشا را مملو ظمی گردانند در ہر گوشہ و کنار
 صحبتے و در ہر سمت اجتماعی و اختلاطی صورت می گردد و شغفی بدہا سرت
 می کند بعد فراغ این حرکات شیرینی ہا تقسیم کردہ ہر یکے بستے روانہ می شود
 و باز بروز موعود کہ یکشنبہ باشد حاضر آمدہ معرکہ آرامی گردد و سیراں ہکا
 ہم خالی از لطفے نیست اکثر مردم حسین دارومی شوند و نظارگیاں بتماشایش
 گلچیں انبساط می گردند۔

ذکر سخن سازان محافل صاحب کمالے و معنی طرازان جامع شیریں
 مقالے میرزا جان جانان نزاکت مزاج بہار امتزاجش کہ پرورہ
 آب و ہوائے گلشن معنویت از وہمہ کاری توصیف مستغنی است صبا بای
 اینکہ گاہے در کار گاہ مداحیش تار و پود اوراق گل بکار آید سرگرم سپن
 آراست و نامیہ دریں اندیشہ کہ قلم زگس روزی بقرب نگارش منابش
 علم افتخار بر افرازد و مستعد گلشن پیڑے تار مسطر کلا مش اگر از رگ گل

ترقیب دہند برجاست و مسودات افکارش بر پرده چشم بلبل تحریر نمایند
 فکر طبع رسا صفائی روز مرہ نجاست گفتگویش بشابہ نگہت گل مشام آرائے
 سامعانت و عذوبت کلامش چون نسیم بہار شور انگیز خون طینتال است
 اولے سخن شوخی دارو کہ ناہم مخاطب پے بمعینش برد برنگ تجد ہشتال
 سراز عالم دیگر برمی آرد و انداز تکلم نکلے میرزید کہ تا مستمع ہوش بفرہش گمارو
 بے انتیارسور از ہنادش سر می زند کلام نمکینش نقل گزک محفل ستانست
 و نشہ فکرش صہبائے معنی پرستان چاشنی دروش طبعی است و سوز عشقش
 فطری بہد از تحصیل علوم بحر یک جانبہ شوق محبت الہی بانقطاع علایق
 پروانہ قدم سجادہ فقر گذاشته و درویشے را با میرزائی جمع ساختہ عالمے
 شیفتہ صحبت گرامیست تا کرا دست دہد و جہانے مشتاق ہم صحبتے تا طالع
 کلام کس مساعدت نماید خواندن شعرش مزہ دارو کہ اگر جاں ہارا در جنب
 صلہ او بتواضع بگذرانند مہنت ہمت است و لطف سخنش ناخنے بدلہا نیز
 کہ نقد روانہا در کف تنگش آں صرفہ فطرت اگرچہ تقدس ذات این
 نشہ سنج معنی ازاں رفیع تراست کہ در سلک موزونان مذکور گردد۔ لیکن
 چون زبانش ب فکر شعر گل فشانی دارو ہذا قلم گستاخی رقم سری دریں
 وادی کشیدہ امرائے عالی شان بہ تمنائے ملازمت تدبیر با بکار می برند
 و صحبتش میسر نمی آید روز خورشید در مسجد جہاں نما اکثرے از مترصدان

سعادت حضور دیر جا کامیاب مقصد می شوند در دہلی کہنہ اقامت گاہ
 شرفیست لکن چوں طبیعت زنگین بہ نثرات مائل است و تبدیل مکان ہمیشہ
 منظور نظر۔ بطریق ندرت صحبت والا کے را دست میدہد از انجا کہ بارادت
 کیشاں صمیم گوشہ خاطر بست بمقتضائے نوازش چوں معنی بیگانہ بیک ناگاہ
 ورود فرمودہ کلبہ محقر منتظران را نورانی می فرماید۔ اگرچہ اشتقاق عمیم ایشاں
 نسبت بہر وضع و شریف یکساں است و بمقتضائے عنایت توجہ
 مخصوصی بحال ارادت اشمال است فقیر اکثرے استفادہ فیوضات نمودہ۔

غریب خانہ ہم بہ نزول مقدم ضیاء توام بیت الشرف تجلیات گردیدہ۔

معنی یاب خاں از چید ہائے بادشاہی است زنگینی طبعش بہ شاہ است
 کہ اگر بہار در یوزہ گری نماید می تواند گلشن امکان را زیادہ ازین رنگیں گرداند و شوخے
 سخنش بہر تہ کہ اگر نگہت گل نکتہ آموز سبک و حی شود بیشتر از بیشتر شام آرا تواند گشت
 در تزیینہ غزال معنی بد بیضا دارد و در رائے لطف سخن اندیشہ ساغر ل بہ سامان تمام میگوید
 وادائے طرفہ بکار می برد کہ سامع بوجد می آید سو حکم ماہ صفر کہ عرس میرزا بیدل مرحوم
 است جمیع شعراے دہلی بر مزار ایشاں مجتمع می شوند و دیوان میرزا را
 در میان گذاشتہ افتاح شعر خوانی از انجا می کنند و بعد ازین بتدریج مسودات
 اشعار خود را بہر آدرودہ از حضار مجلس متوقعہ تخمین می شوند اول کسی کہ
 شروع بغزلیوانی میکنند ہمیں عزیز است و در حقیقت تقدیمش مستحسن ارباب

معنی است شعرش از ابتدا تا انتہا ناخن زن دلہا است و از اندیشہ نکتہ گیرا
میرا مطلعے بآمین یادگاری دریں تذکرہ ثبت می شود دآں اینست . بیت

بگلشن چشم شہلایت چومی آتام می گردد

دکان حسن خواباں تخته چوں بادام می گردد

خریم بہان دیار ہندوستان بہشت نشانیست و بعلو طبیعت و

تقدس فطرت ممتاز سخنوران زمان است اصلش از ولایت ایران است
بمقتضائے وارستگیہا و آوارگیہا در عالم سیاحت بلباس ارباب فقر سری

بدہلی کشیدہ مقدمش ہمہ جا محترم است و قدم موزونی لزومش در ہمہ مجال

مختم بر جادۂ استقامت و انزوای مستقیم است و بجمال استغنا در ہمہ اسر

توکل مقیم ارباب استعداد بسر انجام یحتاج تحصیل سعادت می کنند و اغنیائے

معینہ بمقدم حسن خدمت ذخیرہ نیت بذمہ خود میگیرند معاشش در نہایت

پاکیزگی و رنگینی است و کاشانہ اش کہ بیت الشرف اخلاص نشان است

در کمال موزونی و کیفیت آفرین در احیان سپہر سخن آں مکان بہ صفائی

روفت روپ و آب پاشی چوں پیشگاہ آئینہ جلوہ پیرائے نظر ہا میگرد و چوکی ہا

مفروش می شود۔ نکتہ سبحان و موزونان مقررے کہ خبر ولایت بجزی این صحبت

اند در خدمت شریفیش حاضر شدہ عند سبب آسا بزمرہ غزلخوانی تر زبان میشوند

و از بہار صحبتش گلہائے استفادہ دامن می برند طبیعت رنگینش در نہایت

شوخی و رسائیت و حرکات لطیفش در کمال رعنائے و خوش ادائے شعرش
 سرشوق ارباب کمال است و سخنش ہنگامہ فوز بزم وجد و حال شہ از سناج
 افکار چمن بہارش بظیافت سامعہ قنطران گل افشاں جریدہ شوق میگرد
 و آن اینست۔ رباعی

شعلہ شمع مسلسل زد دل آید بیروں آہ دل سوختگان متصل آید بیروں
 این گہر نسیت کہ نشمردہ بخاک افشام اشک گل رنگ بصد خون دل آید بیروں
 بسراج الدین حال آرزو بتحریر کلام انتسامش اوراق گل
 منت پذیر و از نولے شعر بلبل بہار چاشنی گیر رنگینی گفتگویش سامعہ را
 زگدان میکند و بہار روزمرہ اش فضائے بزم را چہستان۔ مسودہ
 شعرش پہلو بجاغذرمی برند و نازکیہائے خیالش خون از رگ اندیشہ می چکا
 سفینہ اش مہیکل بازوے عشاقست و جریدہ اش حامل ارباب وفاق فروغ
 انجمن موزونانست و چشم و چراغ محفل نکتہ سنجان بسبیح سخنوران دہلی شیفندہ
 صحبت اند و تمام عمدہ ہائے دارا اختلاف آرزو مند موصلت چو در ضمن
 کمالش شیوہ مساومت مضمراست بارباب دول خیلے صحبتش گیر است
 و در سبیح مجامع بزنگ ہلال انگشت نما در بزمے کہ ورود مقدش می شو
 نوائے تہنیت بلند می گردد و بھفلے کہ رنگ افزو گشت صدائے مرحبا
 بہو امی بیچہ حصول صحبتش بہشتاقان اتفاتی است روز عرس میرزا بیدل مرحوم

ب نسبت شاگردیش بزم آرا میگردد و عالمی را از صافیخانه افکار ذلہ چین
منت می گرداند مطلع بہ ترمین این گلدرستہ یاد آوری جلوہ تحریری یابد

بیت

ز بس بردند با خود در کج ہم رنج مخمورے

سزود لوحے مزار میکشاں از شیم انگورے

میر محمد افضل ثنابت نشہ کلامش دماغ آراے ارباب وجد و
حال و نتیجہ فکرش سرشق اہل کمال افکار چین طرازش بزنگ نسیم بہار
شور افزائے دیوانگانست و گلہائے خیالش ہنگامہ پیرایے جنوں طینت
بر غایت انواع و اقسام وقایق سخن آشنا و بہ تمہید متانت خیال از اہل
معاصر خود مستثنا جمیع نکتہ سخن با عترت استادیش تر زبان اندو بہ بہار
کحالات معنویت آمالش گل افشاں بمقتضائے غنائے ذوقی و بنجابت فطرت
رجوعے باہل دنیا نیست و بر سائے نشہ فقر باز کستی با غنیا بکلیبے بیاری
سند نشین توکل است و بذروہ بے احتیاجے سامان طراز عرض تجمل شکوہ
ہمتش پائے استقامت بدامن درویشے پیچیدہ و خاطر استغنا مظاہرش
خود را از رسوم ابتدال کشیدہ غیر از فکر شعر و تالیف کتب صوفیہ اتفاتی
بامور دیگر نیست نسخہ مفیدے در علم تصوف از ہمہ کتابہا انتخاب نمودہ
چوں عمر شریفش با تمام آں وفا نکرده اوقات برخے از تلامذہ اش در تمہیم

آن معصوم نیست ارباب کمال همواره در خدمتش حاضر گشته تمتع وافی بر مییداشتند
و این معنی را وسیله سعادت می انگاشتند دیوان مرادف ترتیب داده و منت
بر اهل روزگار گذاشته مطلع دیوانش چهره افروز بیانش است و نسیم کلام
شگفتگی پیایش ز دست طراز این ریاض -

رباعی

کشا چون وصال تو شمع جان مرا   بیدر بمشهد پروانه استخوان مرا
نگین ز صفحہ چو برخاست نام چهره کشود   جدا شدن ز تو پیداکند نشان مرا
ابراهیم علی خاں راقم از لبش گوش خرد گلچین است سخنش
نام خدارنگین است نسبت ز لب دودمانش سجای شفیع خاں عالمگیر
میرسد و سخنش چون عالمگیر است - خراج از اهل سخن میگردد فکرش چمن طراز
یک عالم بیمار است و سخنش بمقتضای رنگهای گوهر نثار بدیده گوئیهای
بر تامل شعر افوق میکند و بذله سنجی دانش گوی مسابقت از اقران میر باید
با وصف کم بضاعتی با اسباب معاش خانه اش از هجوم مستعدان رشک گش
است و شکوه روزگار که دلها خوں کرده است اصلا بزبانش نیست همواره
تر زبان شکر منعم حقیقی بوده باد و ستاں سرخوش هنگامه اختلاط است و شیرازه
بند مجموعه ارتباط نمونه از بهار طبعش بنشاقان چشمگی می زند و بتقریب یاد او بیاید
بزم بکسی را بخیاں آن رنگین خیاں می آراید -

یدر بیضا دارو از ہر لفظ مرثیہ اش درو مبارو و ہر کلمہ اش خون از دید ہامی چکاند
 مضامینے در ریختہ می آرد کہ فارسان مضمار فارسی زمین گیری شوند شعرش چوں
 ناشی از درد و اندوہ است بجز دشیندن طبائع را مقارن غم و الم میگرواند و
 بے اینکہ بہ آنگے درست نمایند برقت می آرد درخشش تاثیر عجیبی است و در کلاش
 تصرف طرفہ -

ذکر ارباب طرب نعمت خان بن نواز در ہندوستان
 وجودش از نعمتہائے عظمی است در اختراع لغات و ایجاد شعبات بدولت
 دارد و بانایکان پیشین پہلومی زند و موجد خیالہائے زگین است در چندین
 زبان تصانیف دارد بالفعل سر جمع مغنیان دہلی است و بمقتضائے تنائے
 ذاتی غیر از بادشاہ پہچکس سرفرونی آرد و در عہد محمد معز الدین طرفہ ساز و برگ
 داشت در عہدہائے بزرگان حاضر می شود و خود ہم یازدہم می کند و سوار
 و اعیان شہر ہر ماہے روز یازدہم بخانہ اش ہجوم میکنند بشابہ کثرت می شود
 کہ جا بہم نمی رسد - لہذا از صبح مردم سبقت می کنند و این صحبت تا سنیہ
 صبح می کشد و ختم را گہا برہاشش می شود در نواختن بین ہمارے دارو کہ شاید
 در عرصت وجود بہترین خلق نشدہ باشد - بلیت

مطرب این بزم از بس راہ و لہا میزند

دست بر طنبور و ناخن بر دل ما میزند

زہے مین نازغینی کہ تا بردوشش نشست ہوش از دماغ چو صدا از تار بہر حسبت
 کدو ہائے بنیش در نظر باریک ہیں چوں شیشہ ہائے بادہ مستی خیز۔ و تار لیش
 بشاہرگ کرد جاں ستاں شور انگیز۔ مضراب ناخوش تا بساز آشنا شود مالہ ہا
 چو صدائے تار از دلہا جستہ اند و شعاع صدا تا از حشرہ بلند شود قابلہا بسان
 کدو تہی گردیدہ شور تحسینہا بہوامی بیچید و نغمہ دیگر طسح می گردد و آہنگ آہنگ
 بفلک می رسد و غلغلہ در بزم ناہید می افکند آشنایان عالم آب را در سمع
 امکان کدوئے بہ ازیں نظر نہ رسیدہ و مشتاقان نغمہ را آہنگی بہ از آہنگ
 نعمت خاں بگوشش نخوردہ۔ فرد

عالم آہست می گویم باواز بلند
 آشنائی بادہ را باید کدو برداشتن

بر اویش در تہید آلات طرفہ دستے دارد تا چہار چہار ساعت بچندیں
 رنگ بہ نغمات مختلف و آہنگہائے بیشی مترنم می شود و بقوت استعداد
 اعادہ باصل آہنگ می نماید ہوش در تضع آواز کلہ معنیایں می پرد و
 این قسم صنعت و قدرت مقدور ہچکس نیست خواندش بکیفیت است
 برادر زادہ اش در نواختن سہ تار عجب ہمارے دارد طرزے تازہ ایجاد
 کردہ تلاشہائے کہ از ساز ہائے عمدہ بظہور می آید از سہ تار بتقدیم می رساند
 از اعجوبہ روزگار است مکرراتفاق ملاقاتہا شد و صحبت ہائے مستوفی

دست بہم داد مشار الیہ بسیار رعایت خاطر منظور می داشت و بعد از
انتشار کثرت ہم تا صبح بیک وتیرہ سرگرم ترخم می بود و فرمایش ہائے راقیو
می کرد و بانشریح خاطر مترخم می گردید۔

تاج خاں از قوالان است برنگے نغماتش از عالم بخودی پیغام
میداد و بسان نے کوچہ داری راہ از خود می کشاد رنگینی نغمہ اش از آہنگ
بہل رنگیں تر و نوایش از ورق گل نازک تر سامعہ در وجد بے اختیار بود

و فضاویہاے شوق مستعدی تکرار آہنگش چون خامہ بہراد ہزار نیزنگ
در نعل و الفاظ صوتش باوجود تفصیل چندین شعبات ہاں فقرہ مجمل طبیعت قسمے
احتیاط حاصل میکرد کہ غیر از نغمہ اش بہ بیچ چیز ملتفت نمی گردید و باکولات

و مشروبات نمی پرداخت عمداً چندین مرتبہ با امتحان رسید چون مذاقش بچاشنی
فقر و درد آشنا بود اکثرے در عین ترخم گریہ میکرد غرض کہ دمش گیرا بود و
ارش در دلہا رسا ہفتہم بہر ماہ بخانہ اش مجمع بود و اکثرے از فقرا و مشایخ

کہ قدر دان سمع بودند تشریف می آوردند و جمیع قوالان معتبر خانہ می شدند
و بنوبت نغمہ آزمائی می کردند با اعتقاد فقیر بر جمیع حاضرین ترجیح داشت
پسرنش جانی و غلام رسول از شراب این بادہ روحانی خط وافر دارند

و خلف الصدق پدرانند و با ہمدیگر اتحاد بہرتبہ تمام دارند کہ اصلاً فرقے
محسوس خیال نمی شوند چون با اینہا ربطی بود اکثر از صحبت با احتیاط برداشت

باقریطنبورچی تمارطنبورش رگ جانست کہ تا بہ تحرک یک آمد دلہارا برعشتہ
 میگرد و نغمہ اش سوہان کہ دلہائے گراں جاناں بجز استماع خراشیدہ میشود
 خزینے صدائے سازش اکثرے سامعناز برقت می آرد و خودش را بوجد
 کاسہ طنبورش از ساغر باوہ در چشمستان خوشنما و گردن سازش در نظر با
 رنگین تراز گردن مینا تلاشہائے جریبہ اش را صدائے آفریں بہیا واداہائے
 پرواختہ بے ساختہ را پیام تحسین در ہوا میرسد خراطنبورش را اگر بر خر عیسی
 ترجیح دہندی مسرد و نغمہ اش اگر شعبہ الحن داؤدی تصور می نمایند می زبید
 در سر کار بادشاہے منتظم است و در امثال و اقراں خود محترم۔

حسن خاں بابی قانتش درین فن بیان چنگ خمیدہ و در پختگی مشق صبح

پیرہیا از جیب عمرش دمیدہ از غایت ضعف سرش چوں تار باب
 رعشتناک و مہوارہ در غم معیشت معین سینہ اش چاک بیچارہ در چنگ فلاکت
 گرفتار است گر رب الارباب بامداد او رسد در مستعدان این فن رباب فزوی
 او مسلم الثبوت و کمال مہارت وارد از مشاہیر دہلی است۔

غلام محمد سازنگی نواز ترزبانی سازش سامعہ نواز است و حزینی
آہنگ دخر اش خارا گداز۔ کمانچہ اش در ہر کشش تیرہائے متواتر بجانہا
 میرساند و مضربش متصل ناخن بدہامی زند مشفقش در نہایت پختگی و صفا
 و لوائے سازش مستمعانرا احتیاط وافی از باب این فن مستثنی می دانند

بتوقیرش می پردازند بیشتر با مشایخ مربوط است و بنجیال خود نشه فقر دارد
صحبتش با همه اشخاص گیر است و تعریفش همه جا پذیرا۔

رحیم سمن و تمان سمن از نبارتمان سمن اند رسائی استعداد ایشان

بر صحت نسب گواهی میدهد و در واقع مخدوم زاده جمیع مضیان اند رسائی حنجر با ایشان

غلغلہ در بزم ناهید می افکند و قدرت لغزش گره بر روی هوا میزند صدای مرتبه

تاج گلو کہ ہر قدر ببدو شد پردازند زورش کمی آن ندارد و آہنگ آئینی موافق

کہ ہر چند بترفع صوت پردازند خارج آہنگے صورت نہ بندد در عالم کبت اعجوبہ

روزگار اندو در عرصہ دہرید مبارزہ سالار آمد نشیندش تعلیم خرام

بیل بہاران میکند و معاودت آہنگش بمرکز اصول باواز تلام امواج دریا

می دہد یکمرتبه بحسب اتفاق اینہا و حسین ڈھولاک نواز کہ نادر العصر بود

و حسن خاں ربابی و گھانسی رام کچھا و جی کہ بے نظیر وقت خود اند بہیئت

مجموعی مجتمع بودند و ہنگام ابرہم بود طرفہ صحبت روداد در جنب لغات

ایشان اصلا شور رعد مسموع نمی شد و در عمارتے کہ طرح صحبت بود پس

تخیل میرسید کہ صدائے اینہا سقف را شکافتہ برمی جہد مہمانزہ این

صحبت مشکن خاطر بود مصرع ڈیاد ایامی کہ عیش رایگانے داشتیم پڑ

قاسم علی از ملائذہ نعمت خان اند و کتاب این نعمت از ایشان

کردہ ذلہ وانی برداشتہ اند آثار حسن رشادت از حسین اینہا لایح و نگہت

قبول از شما ہم صورت قیاح کبیت بزنگینی تمام می خوانند و سامعان را ممنون می سازند در پیشگاه نخل سبحانی در امثال خود امتیاز دارند و امر را بیشتر توجیه می کنند چون عننوان جوانی است و نغمه و صوت در کمال مناسبت مستحبول جمهور اند و برد لها اثر نغمه اینها مترتب می شود یکمتر به اتفاق شنیدن شد اشتیاقها نایل است لیکن بے استعدادیها حایل -

معین الدین قوال استاد زمانه است و در فنون قوالی یگانه نوع

نغماتش چون گلهائے گلشن کشمیر خارج از دایره شمار و تموج سیل آهنگ چون دور و تسلسل روزگار متعذر الانحصار آهنگش بزنگ خامه پهناد نغمه را بر صفحه هوا تصویر می کشد و غزال جرسته صدا را بدام نفس در تسخیر می آرد تر وید غنا و البسته گلوئے اوست و تجوید نوا شیفته آرزوئے اوقصد مختصر صافی به ازین سامعه را در عالم امکان نیست خدا گوش شنوا نصیب کرد اناد -

برهانی قوال مطلق غنا بهائے تصرفش در عالم موسیقی شنیدنی است

و آهنگ نغماتش برائے ضیافت سامعه دوستان تمنا کردنی مشتقش از پختکی انظرن خیال رسیده و در همین فن صبح بیری از مطلع عرش دمیده باشاه کمال که سر و فتر با و جد و حال اندر طرفه ربطی است روز شنبه مجلس انعقاد می یابد و دست آویز عجب جهت تواجد بدست متصوفه می آید یکمتر برین صحبت دست بهم داده بود و در همین مجلس چندین عصاره

دارد شدہ بود کہ در جنب صولت صدایش آواز کرناے انفعال می کشد و بشد
آہنگ خارج آہنگش و بر اعضائے حاضران قیام می نمود و ارباب حال
متواجد بودند و موقوف نمی گردند۔

برہانی امیر خانی آہنگش با عذاست و صدایش متوسط بنذاق
امیر خاں ترغمی دارد و در ادائے نعمات خیلے تمکین بجارمی برد و سامعاز
منتظر می دارد۔

رحیم خاں جہانی از منتبان سرکار امیر خاں است خیال را
بمزمہ می خواند و تلاشہا بجارمی برد شنید نیست۔

شجاعت خاں نسبتش بہ کلاونت ہائے عمدہ اعلیٰ حضرت
می رسد در کبت دعویٰ دارد لیکن اثرے در ولہا نیست و شمش متصدیا
است و دستار را بہ ترتیب و قطع می بندد و التزام سرپیچ دارد چشمش ہمیشہ
بسرمد آشناست لیکن با بے بصران اورا منظور نمیداریم۔

ابراہیم خاں کلاونت یک مرتبہ در مجمع اتفاق شنیدن شد سامعہ
آنقدر مخلوط نگردید کہ اعادہ صحبت بنجا طر بگذرد مثل میر بود لیکن بسخہ ہندت
زادہ معروف بودند۔

سواد خاں مشہور کولہ و سوادہ در وقتے از مشاہیر دہلی بودند احوال
چوں دہلی کہنہ اعتبارے نداشتند قدامارا بصحبت اینہا شغفے بود۔ لیکن

جو انان این عصر اعتنا بہ کمال آہانمی کردند و احترامش در انامل دسترن بہماں وتیرہ بود۔

پولے خال کلاونت از لزمان بادشاہست و در جرگہ ناظران شاہی اعتبار دارو خواندنتش قدا پسند است۔

گھانسی راعم پچھاو جی در فن خود مہارت مالا کلام دارد اگر سازش را بجائے چرم از گلبرگ ترتیب دہند بجاست کہ حرکات دستش چون برگ بر گل بروئے ہوا خرام دارد گردش انامل ہا در کمال نازکی چون طیش نبض مستقیم در نہایت آرمیدگی است و جنبش اصابع از فرط ملایمی بزنگ اندیشہ ذوالعقول در عین ہمواری و سنجیدگی۔

حسین خال ڈھولک نواز نادرہ روزگار و اعجوبہ اعصار است رتبہ نواختن ڈھولک را بدرجہ اقصی رسانیدہ کہ زیادہ بریں متصور نیست اہل ہند متفق اند کہ بہ ازیں ڈھولک نواز از سرین دہلی نشوونما نکرده در مجھے بآئین تفاخر نقل می کرد کہ اگر تماشاش ماہ در یک مجمع صحبتہا امتداد کند میتوان ڈھولک را در ہر راگ بطریق شبے نواخت کہ شاید ابتذال در آن نباشد و حاضران تصدیق این معنی میس کردند و در واقع ید بیضا داشت اگر قرص آفتاب و ہتاب را بجائے خبر اش استعمال نمایند سزد و اگر انامل اورا کہ در سرعت سیر کرد از شوخی نگاہ می برد بجا ہر گرانایہ تر صبح

نمائند می سازد بے اندیشہ به تشخیص می پرداخت تبدیل گت می کرد و بنام رجوع
بفہیم می کرد رنگ دیگر بر روی کار می آورد. زبانها صرف تحسین بود و بیاہنا
وقت آفرین۔

تہنا کہ از جملہ تلامذہ اوست بلیاقت لطیفست. امتیاز دارو و از طرز مندل
ترکاز است ہر چندے کہ با ونمی رسد چون بہتر از و در دہلی نیست نعم البدل
می انگارند۔

شہباز دھمدھے نواز پدرش در سرکار اعظم شاہ نوکر بود و ہمیں
ساز رامی نواخت بالفعل در تمام دہلی نظیرش نیست صنایعے بکار می برد کہ
از پچھاوج و ڈھولک نواز امکان ندارد و بیعت خوانندہ ہر راگے کہ وقتش
باشد در ساز خود می نواز د چنانچہ آہنگش مفہوم مستعان می شود اگر چه بیشتر در
طبیعت تسبول این امر انکار محض داشت لیکن بعد از حصول صحت روایت
تصدیق انجامید۔

نقد نام شاہ درویش سبوحہ نواز اعظمی با در زاد است در نواتن
سبوحہ قسمے تصرفات بکار می برد کہ از ناصیہ پچھاوجی و ڈھولک نواز عرق
خجالت می چکد و شیشہ حوصلہ از چاکدستی ہائش تن شکستن می دہد معائنہ
توقیر تمام سواری بہ تکیہ اش فرستادہ می طلبند و صحبتہامی دارند و سازی
اختراع کردہ کہ جامع چندین ساز است ہمصدت ڈھولک دارد و ہم پچھاوج

و در ضمنش صدای طنبور برمی آید هر چند سے کہ بصر ندارد لیکن بصیرت دارد۔
 نابیناے و مگر بنظر آمد کہ شکم را موافق قانون و اصول با سلوب و خلوکاٹ پکھاج
 می نواخت و تماشہائے نازک بظہور میرساند اکثر سے از طوائف بدستگیری
 ساز شکمش رقص می کردند و فوزے در ارکان اصول راہ نمی یافت شکمش از
 کثرت ضرب چوں بختش سیاہ شدہ بود۔

ن
 تفتی از عمدہ بھگت بازان است و سرخیل حسب جمع شعبدہ طرازان ہندو
 از منظور ان جناب سلطانی است و ارباب سرانے خلوتخانہ خاقانی امرائے
 عظیم الشان بجمال توقیر دعوت می کنند و خوان صحبتش می باشند سامان بھگت
 از اقمشہ و اسلحہ مناسب رسم ہر دیار و ہر فرقہ در خانہ اش موجود و ہتیا و
 اسباب ہزار رنگ تماشا بفرآور صنعت او در کیسہ استعدادش آمادہ و
 پیدا امارت متعدد چوں گلہائے رنگارنگ در گلشن کارگاہش حاضر و سبز آن
 غبر طبعی بزنگ ریاحین نورس در چین زار اکھاڑہ اش مستعد کھڑک و سترقہ
 نو خطان بصید دل نظار گیان دام گرفتاری در زیر سبزہ پینہ می کنند و بیک
 سمت جرگہ خوش نگاہان بہ تیر غمزہ دلہوز تماشا میاں را بچھیری منسرمایند
 صبیحانش کیسہ خمیرمایہ سفیدہ صبح فطرت و طبعانش مکلم نمک مایہ نعمت خانہ
 قدرت خانہ اش جلود گاہ پری خانہ است و کاشانہ اش رشاک آئینہ حسانہ
 بیچ و تاب میان نازک کمران برگ گل را تاب می آرد و سلسلہ روز لہن